

ALGIRDAS DEGUTIS

Mykolo Romerio universitetas

EKONOMIKA KAIP PRAKSEOLOGIJA: FILOSOFINIAI „AUSTRŲ EKONOMINĖS MOKYKLOS“ PAGRINDAI

Economics as Praxeology: Philosophical Foundations
of the 'Austrian School of Economics'

SUMMARY

The so-called Austrian school of economics has developed a distinctive approach to the study of society. Based on the principles of praxeology the approach contrasts sharply with the prevalent fashion of extending the methods of natural sciences to social inquiry. Its emphasis is on the distinctiveness of action explanations *vis-à-vis* causal explanations of events. However, the praxeological approach is also highly critical of the historicist and relativist reaction to the contentions of scientism. By positing a priori constraints on teleological explanations the praxeological approach is utterly hostile to the claims of historicism and relativism. As a general theory of human action praxeology has been used both as an explanatory tool in economic and social research and as a weapon for fighting facile social engineering. One weakness of the approach is its commitment to the fact/value dichotomy that it shares with most currents of modern social philosophy.

SANTRAUKA

Vadinamoji austrų ekonominė mokykla išsiskiria specifiniu požiūriu į visuomeninių reiškinių aiškinimo problematiką. Šis požiūris, grindžiamas prakseologijos principais, ryškiai kontrastuoja su vyraujančia nuostata socialiniuose tyrimuose vadovautis gamtos mokslų metodologija. Tačiau brėždama griežtą takoskyrą tarp teleologinio veikslių aiškinimo ir priežastinio įvykių aiškinimo prakseologija taip pat atmeta istoricizmo ir reliatyvizmo atsaką į scientizmo pretenzijas. Teikdama teleologinei aiškinimo schemai apriorinį statusą, ji atmeta istoricizmą ir reliatyvizmą. Kaip bendroji žmogiškojo veiksmo teorija, prakseologija naudojama kaip aiškinamasis įrankis ekonominiuose ir socialiniuose tyrimuose ir taip pat kaip ginklas prieš socialinės inžinerijos projektus. Viena iš jos silpnųjų yra faktų ir vertybių dichotomija, kurią ji išpažįsta drauge su dauguma moderniosios socialinės filosofijos srovių.

RAKTAŽODŽIAI: ekonomika, prakseologija, austrų ekonominė mokykla, moderni socialinė filosofija.

KEY WORDS: economic, praxeology, Austrian school of economics, modern social philosophy.

IVADAS

XX amžiaus viduryje Friedrichas Hayekas reiškė apmaudą dėl to, kad mėgdžiodami gamtos mokslų metodologiją vadinamieji socialiniai mokslai „per šimtą dvidešimt metų [...] beveik nieko nedavė visuomeninių reiškinių supratimui“ ir kad dėl šios apgailėtinos padėties kaltas scientizmas, kuriam pamatus padėjo Francis Baconas, „prototipinis mokslo demagogas“¹. Neseniai išleistoje knygoje žinomas prancūzų filosofas panašiai rašo, jog nepaisant retorinio šurmulio aplink Žmogų, „turbūt niekada nuo Homero laikų nebuvo taip menkai ištirto klausimo, kaip klausimas, kas yra žmogus“². Abu autoriai kalba apie krizę, kurią išgyvena modernioji žmogaus samprata.

Iš tiesų, nuo pozityvizmo pakilimo laikų socialinių mokslų srityje grūmėsi ir grumiasi dvi priešingos nuostatos dėl šių mokslų statuso ir metodologijos. Vieną poziciją užima „scientistai“, kuriems mokslas apie žmogų turi būti „moksliškas“ – jis turi teikti aiškinimus, kurie remiasi objektyviai stebimais faktais, tų faktų koreliacijomis ir jų pagrindu nustatytais dėsniais (reguliarumais arba tendencijomis). Kiekvienas socialinis mokslas, pretenduojantis į moksliškumą, turi vadovautis objektyvaus stebėtojo nuostata ir pavyzdžiu sau kelti tokias disciplinas kaip fizika ir astronomija. Pierre'as Manentas taip apibūdina šią nuostatą: „Stebėtojo požiūris yra juo grynesnis, juo moksliškesnis, jei nepripažįsta veikėjui, arba veikėjams, jokios realios iniciatyvos, bet vertina jų veiksmus arba jų darbus kaip neišvengiamus būtinų priežasčių padarinius. Toks yra pradinis sociologijos postūmis, lemiantis visą jos istoriją.“³

Priešingą poziciją užima įvairios istoricistinės doktrinos bei mokyklos (kultūrinis reliatyvizmas, egzistencializmas, postmodernizmas). Jų supratimu, pozityvistinė arba scientistinė metodologija netinka žmogiškųjų reiškinių aiškinimui. *Geisteswissenschaften* srityje, esą, neveikia jokie objektyvūs dėsniai, nes čia viskas galiausiai priklauso nuo atsitiktinių subjektyvių ir istorinių veiksnių. Jokia objektyvi analizė ar prognostika čia negalima, nes žmogiškoji „laisvės viešpatija“ nepaklūsta jokiems objektyviems dėsniams, tad kiekviena aiškinimo situacija yra istoriškai unikali ir turi būti traktuojama kaip tokia.

Šiame ginče dėl *Geisteswissenschaften* statuso ir pobūdžio vadinamoji „austrų ekonominė mokykla“⁴ užima ypatingą padėtį. Ji atmeta pozityvistinį objektyvizmą atmesdama jo metodologinę „vieningo mokslo“ programą, tačiau kartu atmeta istoricizmą bei reliatyvizmą pretenduodama į savo teiginių apie žmogiškąją būtį universalumą. Būtent dėl to, kad oponuoja abiem pagrindinio ginčo pusėms, ji atsiduria kryžminėje ugnyje ir pati dažnai lieka akademinės ortodoksijos šešėlyje. Mėginsime parodyti, kad tokia jos padėtis yra nepelnyta ir kad ji turi svarbių išvalgų, vertų atidaus dėmesio.

Įkandin Ludwigo von Miseso „austrų“ ekonominė teorija paprastai teikiama kaip *prakseologijos*, arba veiksmo logikos, dalis⁵. Kalbant labai schematizuotai, prakseologo dėmesio centre yra ne kokie nors veiksniai, objektyviai sąlygojantys žmogaus elgesį, o toji logika, kuria vadovaudamiesi žmogų suvokiame kaip veikiančią būtybę. Veiksmai,

kitaip nei natūralūs įvykiai, turi ne tik stebimą „išorę“, bet ir „vidinę“ prasmę bei logiką, kurios pagava turi lemiamos reikšmės jų supratimui.

Prakseologiją apibūdina bent trys tarpusavyje glaudžiai susijusios teorinės nuostatos: metodologinis individualizmas, subjektyvus teleologizmas ir apriorizmas. Pamatinis arba galutinis visų socialinių reiškinių aiškinimo pagrindas prakseologui yra individualių žmonių, *individų*, veikla. Aiškinimai, kurie priskiria veikimo galią kitokiems nei individualiems agentams, geriausiu atveju turi būti traktuojami kaip metaforiniai, blogiausiu – kaip iliuziniai. Individualus asmuo yra visų žmogiškųjų reiškinių aiškinimo alfa ir omega. Įvairūs kiti agentai yra išvestiniai dariniai, kurių realumas priklauso nuo natūralių agentų – indivi-

dų – egzistavimo, jų veiklos ir sąveikos. Prakseologinis aiškinimas yra iš esmės *teleologinis ir subjektyviai orientuotas*. Žmogus kaip individas yra autonomiškai veikianti būtybė – būtybė, kurios reikšimasis pasaulyje priklauso nuo to, kaip ji tą pasaulį suvokia, ko jame siekia ir kokius sprendimus priima. Visi žmogiškųjų reiškinių aiškinimai, kurie apeina šį esminį teleologinį ir subjektyvųjį elementą – kad žmogus yra tikslingai veikianti būtybė – prakseologo supratimu negali būti adekvatūs. Galiausiai, prakseologinis žmogiškosios veiklos aiškinimas remiasi principais, kurie nėra nei empiriniai apibendrinimai, nei laisvai pasirenkamos aksiomos. Tie principai yra *apriorinės* tiesos, dedukuojamos iš pamatinės tiesos apie tai, jog žmogus yra veikianti būtybė. Šias nuostatas aptarsime plačiau.

METODOLOGINIS INDIVIDUALIZMAS

Austrų ekonominės mokyklos pradininkas Carlos Mengeris rutuliodamas savo ekonominę teoriją vadovavosi principu, kad socialiniuose moksluose „žmogiškieji *individai ir jų siekiai* yra pamatiniai [...] analizės elementai“⁶. Šį principą, kuris vėliau buvo pavadintas „metodologiniu individualizmu“, itin paprastai apibūdina Jonas Elsteris: „Pradinis visuomenės gyvenimo elementas yra individuali žmogaus veikla. Norėdami paaiškinti visuomenės institucijas ir socialinius pokyčius, turime parodyti jų atsiradimą kaip individų veiklos ir sąveikos padarinių“⁷. Metodologinis individualistas teigia, kad „teisingos socialinio mokslo teorijos gali būti redukuotos į individualaus žmogiškojo veiksmo teorijas, tačiau paprastai [...] jis *atmeta* kitokias

redukcionistines pastangas, pavyzdžiui, kad žmogiškosios veiklos teorijos gali būti redukuotos į neurofiziologiją, chemiją ir fiziką arba kad socialiniai mokslai gali būti į jas redukuoti *apeinant* žmogiškąją veiklą“⁸.

Misesas, austrų mokyklos patriarchas, pirmiausia pabrėžia individualistinių ir teleologinį prakseologinio aiškinimo pobūdį: „be nuorodos į tai, ko siekia veikiantys individai, ką jie laiko sėkme ir nesėkme, pelnu ir nuostoliu, apie žmogiškąją veiklą negali būti pasakytas joks prasmingas teiginys“⁹. Pasak Miseso, teleologinis aiškinimas – specifiskai žmogiškos veiklos aiškinimas – skiriasi nuo priežastinio arba fizikinio (ir apskritai gamtamokslinio) aiškinimo tuo, jog operuoja subjektyvumo ir racionalumo ka-

tegorijomis. Teleologiškai aiškindami veiksmą siekiame atrasti tas subjektyvias individo nuostatas (siekius ir įsitikinimus), kurių šviesoje jo veiksmas tampa mums *suprantamas*. Mėginimas suprasti kitą – tai mėginimas įsivaizduoti save kito situacijoje keliant klausimą „Ką darčiau aš pats būdamas jo vietoje?“ Pats klausimas implikuoja, jog aiškintoją ir aiškinamąjį sieja bendri *racionalumo* principai – principai, kurie aiškintojo negali sieti su grynai fizikiniais reiškiniiais.

Terminas „racionalus veiksmas“, anot Miseso, yra pleonazmas; jo antonimas yra ne „iracionalus veiksmas“, o „instinktyvus elgesys“. „Loginė žmogiškojo proto struktūra kuria veiksmo realybę. Protas ir veiksmas yra giminiški ir vienas kitam panašūs dalykai, abu jie yra to paties reiškinio aspektai“.¹⁰ Racionalumas čia suprantamas ne pagiriamąja, o neutralia prasme. Todėl šioje sampratoje racionalūs yra ir tie veiksmas, kurie šiaip jau atrodo neracionalūs arba neprotingi. Net „beprotiškas“ elgesys laikytinas racionaliu, jeigu jį galima suprasti jo tikslo šviesoje: antai racionalu šokti nuo dangoraižio stogo – jeigu nori garantuotai nusižudyti. Individas gali klysti pasirinkdamas priemones ir tada veiksmas nepateisina jo lūkesčių. Tačiau nors toks veiksmas nepasiekia savo tikslo, jis yra to tikslo racionalaus siekio padarinys ir gali būti suprstas to siekio šviesoje. Postuluodami, kad individas veikia, postuluojuame, jog jis veikia racionaliai, nors nebūtinai protingai ar išmintingai. Pati galimybė tam tikrą įsitikinimą ar veiksmą apibūdinti kaip neprotingą suponuoja jo kaip įsitikinimo ar veiksmo identifikavimą ir tuo pačiu jo priklausomybę racionalumo audiniui. Kitaip sakant, išmintingumas ir nepro-

tingumas yra kraštutiniai taškai racionalumo kontinuume.

Racionalumo prielaida yra teleologinio elgsenos aprašymo ir aiškinimo būtinoji sąlyga. Išties, jeigu tariama, kad būtybė turi protą, mąsto, tai tuo jau postuluojuama, jog apskritai imant ji mąsto *deramu* būdu – kaip mąstytojų *kiekvienas* iš mūsų jos situacijoje. Galima net sakyti, jog būtybę suprantame ne todėl, kad ji turi sąmonę; veikiau ji turi sąmonę todėl, kad ją suprantame. Ir atvirkščiai, kuo mažiau ją suprantame, kuo sunkiau nustatyti jos elgsenos ryšį su racionaliomis tos elgsenos ištakomis, tuo silpnesnis ir nepatikimesnis tampa jos charakterizavimas teleologiniais terminiais. Ribiniu atveju jis apskritai praranda prasmę ir tada turime reikalą ne su radikaliai „kitokia“ ar „svetima“ sąmone, o su sąmonės stoka arba patologija. Teleologinis aiškinimas tada užleidžia vietą priežastiniam, pavyzdžiui, mediciniam aiškinimui. Bet kuriuo atveju negalime atsidurti padėtyje, kuri reikalautų pripažinti, jog egzistuoja veikiančios būtybės, kurios naudojasi sąvokomis, radikaliai besiskiriančiomis nuo mūsų sąvokų. Solipsizmas, kultūrinis ir istorinis reliatyvizmas, kaip ir kitokios „polilogizmo“ atmainos, pripažįstančios tokios padėties galimybę, turi būti atmestos¹¹.

Klausimas „Kodėl individas A padarė x ?“ visada galiausiai tenkinamas atsakymu „A siekė y ir manė, kad padaręs x gaus y “. Toks aiškinimas yra subjektyvus ta prasme, jog baigiasi nuoroda į tai, ko individas *siekia*, ir į tai, kaip jis *suvokia* priemones savo tikslams pasiekti. Tuo šis aiškinimas skiriasi nuo fizikinio ar kitokio kauzalinio aiškinimo, kur tokia nuoroda neturi jokios prasmės. Fizinis daik-

tas panašiomis sąlygomis panašiai reaguoja į tokį pat poveikį: iš rankų paleistas pieštukas krinta žemėn; kaitinama sniego gniūžtė tirpsta. Šio stebimo reguliarumo pagrindu gamtinius daiktus galima grupuoti į klases ir kurti jų sąveikų priežastinių priklausomybių vaizdą. Tačiau apie žmogų, autonomiškai veikiančią būtybę, tokio pobūdžio išoriniai arba empiriniai stebėjimai bei apibendrinimai beveik nieko nepasako. „Akmuo yra daiktas, kuris į poveikį reaguoja apibrėžtu būdu. Žmonės į tą patį poveikį reaguoja skirtingais būdais, ir tas pats žmogus skirtingais laiko momentais gali reaguoti kitaip nei reagavo anksčiau ar reaguos vėliau. Žmonių neįmanoma sugrupuoti į klases, kurių elementai visada reaguoja tuo pačiu būdu.“¹² To kaitos reguliarumo, kuriuo pasižymi gamtiniai objektai, žmogiškojo veiksmo srityje tiesiog nėra. Todėl socialinių teoretikų pastangos imituoti gamtos mokslus aiškinant žmogiškąją veiklą yra iš esmės bevaisės.

Teleologinio aiškinimo modelis yra kauzalinio, priežastinio aiškinimo modelio alternatyva¹³. Kadangi jis taikomas pirmiausia žmonėms, galima taip pat sakyti, jog jis yra antropomorfinis. Kaip žinome, veiksmo kategorijų naudojimas aiškinant negyvos gamtos elgesį yra iliuzinis antropomorfizmas. Pavyzdžiu gali būti įsitikinimas, kad krintančius daiktus traukia simpatija žemei arba kad „gamta nemėgsta tuštumos“. Tačiau įsitikinimas, kad žmogaus veiksmas gali ir turi būti aiškinamas nurodant, ko žmogus siekia arba vengia, yra grynas realizmas. (Teleologinių kategorijų taikymas gyvajai gamtai turi tam tikro pagrindo, tačiau išlieka probleminis.) Mėginimas antropomorfinį žmogiškosios veiklos aiškini-

mą eliminuoti iš socialinių mokslų yra toks pat klaidingas, kaip ir antropomorfizmas – teleologinio modelio taikymas negyvosios gamtos reiškiniams. Anot Miseso, „Žmogui prieinami tik du tikrovės suvokimo principai, būtent teleologija ir priežastingumas. [...] Kaita gali būti suvokiama arba kaip mechaninio priežastingumo, arba kaip tikslingos veiklos padarinys.“¹⁴

Dviejų neredukuojamų aiškinimo modelių pripažinimas nebūtinai implikuoja ontologinį dualizmą. Teleologinėmis kategorijomis apibūdinami objektai gali būti tapatūs fizikiniais terminais aprašomiems objektams. Tačiau tai nereiškia, jog teleologinio ir fizikinio aiškinimo logika yra tapati. Žodžio „moneta“ referentas gali nesiskirti nuo žodžio „vario skrituliukas“ referento, tačiau tai nereiškia šių sąvokų tapatybės. Monetos sąvokai suprasti ir monetai atpažinti reikalingas teleologinės triados supratimas – kad turime reikalą su daiktu, kurį veikiantis subjektas naudoja specifiniam tikslui. „Atpažindamas daiktą kaip pinigą [...] imu suvokti žmogaus elgesį ir galiu jį įtraukti į „prasmingų“ veiksmų schemą, nes dabar jį laikau ne daiktu su tam tikromis fizinėmis savybėmis, bet tokios rūšies daiktu, kuris telpa į mano paties tikslingo veiksmo schemą.“¹⁵ Vario skrituliukas negali būti identifikuotas kaip pinigais grynai fiziniai, neteleologiniai terminais. Ir tai pasakytina apie visus žmogiškosios veiklos darinius.

Ieškodami veiksmo paaiškinimo ieškome veiksmo motyvacinio pagrindo: mėginame atskleisti tuos siekius ir įsitikinimus, kuriais remdamasis individas priėmė sprendimą veikti tam tikru būdu. Tad veiksmo „vidų“ ir „išorę“ sieja ne

indukcinis ar hipotetinis, bet racionalus loginis ryšys. Teleologiškai paaiškintą veiksmą suprantame net nežinodami priežastinių mechanizmų, kurie fizikine prasme paaiškintų teleologinę siekio-pasirinkimo-veiksmo grandinę. Kita vertus, teleologinis aiškinimas visada suponuoja priežastinį įvykių sąryšingumą, nes tikslų ir priemonių ryšys neįmanomas be priežastinių ryšių sampratos. „Tikslų ir priemonių kategorija suponuoja priežasties ir padarinio kategoriją. Pasulyje be priežastingumo, be reiškinių reguliarumo nebūtų jokios erdvės žmogaus protui ir veiksmui. Toks pasaulis būtų chaosas, kuriame žmogus prarastų bet kokią orientaciją ir gaires“¹⁶. Tačiau teleologinio aiškinimo kontekste priežastingumo kategorija figūruoja subjektyviai, kaip individo įsitikinimai pasaulio sąrangos atžvilgiu: veiksmą motyvuoja ne pati objektyvioji padėtis, bet įsitikinimai jos atžvilgiu. O įsitikinimai priklauso teleologinio aiškinimo schemai.

Prakseologas kaip metodologinis individualistas atmets neredukuojamų kolektyvinių veiksmo subjektų idėją. Tiksliau, jis reikalauja kolektyvinius subjektus interpretuoti individų veiklos ir sąveikos kategorijomis. Pasak Miseso, „turime suvokti, jog visi veiksmai yra individų veiksmai. Kolektyvas visada veikia tarpininkaujant vienam ar keletui individų, kurių veiksmai siejasi su kolektyvu kaip antriniu šaltiniu. [...] Gilindamiesi į individų atliekamų veiksmų prasmę, kartu būtinai sužinome viską apie kolektyvinių visumų veiksmus [...] [Kolektyvinių visumų] pažinimas – tai visada tos prasmės, kurią veikiantys žmonės teikia savo veiksams, supratimo rezultatas“¹⁷. Kolektyviniai dariniai nėra papildomi veiks-

mo subjektai šalia individų; jie yra individualių veiksmo subjektų, konkrečių žmonių, specifinių santykių rezultatas. Antai protestuotojų minia skiriasi nuo atsitiktinio žmonių sambūrio ne tuo, kad ji veikia kaip naujas – kolektyvinis – veiksmų subjektas, o tuo, kad minioje dalyvaujantys individai teikia specifinę prasmę savo veiksams.

Teoretikai holistai, tokie kaip E. Durkheimas, kurie be išlygų kalba apie visuomenės, tautos, klasės ar net žmonijos ir istorijos tikslus, rizikuoja suteikti veikėjų statusą abstrakcijoms bei intelektinėms konstrukcijoms. Žinoma, toks kalbėjimo būdas yra ir patogus, ir nėra klaidinantis, jeigu suvokiama, jog galiausiai jis tėra apibendrinantis kalbėjimas apie individų tikslus, veiklą ir sąveiką. Tačiau kai tokios kuopinės sąvokos pradedamos traktuoti kaip savarankiškų, nuo individų nepriklausomų subjektų vardai, t. y. kai jos hipostazuojamos, tokia kalbėsena virsta antropomorfizmu, kuris veda į sąvokinę painiavą, loginius prieštaravimus ir net į realius konfliktus.

Metodologinio individualisto požiūriu, toks hipostazavimas remiasi kategorine klaida – nes suponuoja, kad kolektyviniai dariniai gali turėti interesus ar priimti sprendimus, kurie nėra atskirų individų interesai ar sprendimai. Faktiškai ir praktiškai kolektyvinių subjektų įvedimas šalia įprastų žmogiškųjų subjektų reiškia tai, jog kai kurie žmonės priskiria sau galią kalbėti visų vardu. Kaip rašo Hayekas, „Dažnai kalbama apie objektyvius visuomenės poreikius, tačiau „objektyvūs“ šiame kontekste išreiškia tik kalbančiojo požiūrį į tai, ko žmonės privalo norėti.“¹⁸ Kolektyvų hipostazavimas tėra sąvokinės iliuzijos

rezultatas, ir nors tokias iliuzijas dažnai kuria arba išnaudoja demagogai, jie jų nepaverčia realybe. Visus kolektyvinius sprendimus daro individai ir tų sprendimų padarinius pakelia individai, o ne kolektyvinės būtybės.

Individas, žinoma, visada priklauso įvairiausioms grupėms – socialiniam sluoksniui, lyčiai, rasei, tautai, giminei ir t. t. Tačiau lytis, tautybė ir panašios charakteristikos yra individo *savybės*; jos nėra substancijos, kuriems individai priklausytų kaip jų materija. Net tokie dalykai kaip sąmonė, kalba ir protas negali būti laikomi kolektyvų atributais – tiesiog todėl, kad susivokia, kalba, protauja tik individualūs žmonės, o ne visuomenė, ne grupė, ne kolektyvas. Teisėtai, be loginių prieštaravimų galima antropomorfizuoti tik individualius žmones, ne jų kolektyvus ar socialines institucijas. „Visuomenė“, „visuomenės interesai“, „visuomenės poreikiai“ yra dažnai ginčytinos ir todėl aiškintinos sąvokos, kurių prasmę ir realumą turi parodyti jų rekonstravimas individų siekių, įsitikinimų bei veiksmų pagrindu.

Kolektyvų hipostazavimas ne tik klaidina – politiniame kontekste jis gali sankcionuoti veiksmus, kurie individų požiūriu yra ginčytini arba nepriimtini. Jeigu visuomenė vaizduojama kaip (kolektyvinis) subjektas, ji gali savo pačios atžvilgiu imtis „chirurginių“ veiksmų: pavyzdžiui, šalinti visuomeninio kūno „pūlinius“ arba „puoselėti“ atskirus to kūno narius. Būtent taip visuomenę vaizduoja įvairios kolektyvistinės doktrinos. Tačiau visuomenė dėl to netampa subjektu, o tik atskiri žmonės įgyja galią traktuoti kitus kaip žaliavą savo sumanymams realizuoti. Klaidinga aiškina-

moji teorija gali sankcionuoti ydingą praktiką.

Hipostazavimo klaida dažnai remiasi įvairios funkcionalistinės sociologijos teorijos, kurios visuomeninių institucijų atsiradimą aiškina visuomeninio naudingumo arba socialinio funkcionalumo terminais. Tačiau kadangi visuomenė nėra realus subjektas, apeliavimas į socialines funkcijas ar į naudą visuomenei negali būti patikimas nei kaip socialinių institucijų aiškinimo, nei kaip jų teisinimo būdas. Svarstant ir sprendžiant tokius klausimus prakseologas turi laikytis metodologinio individualizmo reikalavimo – ieškoti institucijų ištakų individų veiklos ir sąveikos lygmenyje.

Būtent šia nuostata vadovavosi Mengeris sprenddamas vertės paradoksą, su kuriuo susidūrė klasikinė ekonominė teorija: kodėl vanduo, kuris žmonijai daug naudingesnis už deimantus, rinkos yra vertinamas mažiau už deimantus? Mengeris jį išsprendė atkreipdamas dėmesį į tą elementarią tiesą, jog gėrybes vertina ne žmonija kaip kolektyvas, bet individualūs žmonės, kuriems papildomas vandens vienetas turi kur kas mažesnę vertę nei papildomas deimanto vienetas (ankstyvoji „ribinio naudingumo“ formuluotė).

Vadovaudamasis šia nuostata Mengeris taip pat iškėlė pinigų atsiradimo teoriją¹⁹, kuri ne tik pateikia „nepaneigiamą prakseologinę pinigų atsiradimo teoriją“, bet ir nubrėžia gaires „prakseologijos pamatinių principų bei tyrimo metodų“ plėtotėi²⁰. Pinigų institucijos atsiradimo klausimu Mengeris sprendė tipinę problemą, su kuria susiduria kiekvienas mėginimas paaiškinti naudingos visuomeninės praktikos arba institucijos atsiradi-

mo galimybę. Kokiu būdu visuomenėje, kurią sudaro atskiri individai su savo individualiais interesais, gali atsirasti ir išlikti institucija, tarnaujanti visų interesams? Juk kas gali paskatinti individą atiduoti kokią nors vartojamąją gėrybę už pinigą, – daiktą, neturintį beveik jokios vartojamosios vertės? Kaip individas gali būti garantuotas, jog už šią *simbolinę* gėrybę jis gaus mainais *realių* gėrybių? Ankstesni atsakymai į šiuos klausimus apeliavo į visuomeninio susitarimo arba į valdovo garantijas. Deja, tokie atsakymai nėra problemos sprendimas. Juk kas gali priversti atskirą individą laikytis tokio susitarimo, jeigu jis nėra tikras, kad kiti individai jo laikysis? Arba kas gali sulaikyti valdovą nuo pagundos grobti valdinių turtą mainais į nieką, jo paskelbtą Pinigų? Atrodo, kad pinigų institucija turi neišvengiamai žlugti, net jeigu ji susikuria arba, kas labiau tikėtina, kad ji apskritai negali susikurti.

Teikdamas savąjį atsakymą Mengeris parodo, kad pinigai gali atsirasti be visuomeninio susitarimo ir be politinės valios diktato – kaip gėrybinis, bet nesuplanuotas individų komercinės sąveikos rezultatas. Bendra mainų priemonė evoliucionuoja iš natūrinių mainų žmonėms sprendžiant „norų abipusio atitikimo“ problemą. Suvokdami šią problemą išvalgesni individai pamato pelnimosi galimybę: kadangi mainomos gėrybės skiriasi likvidumo laipsniu, jie siekia įsigyti likvidesnių gėrybių (kurioms palyginti lengva rasti pirkėją), – kad po to jomis pelningai keistųsi su žmonėmis, susiduriančiais su norų abipusio atitikimo problema. Jų pelningos „spekuliacinės“ tarpininkavimo veiklos pavyzdžiu tada pradeda sekti kiti. Kuo labiau tam tikros

gėrybės pradedamos naudoti kaip mainų tarpininkės, tuo likvidesnės jos tampa, ir tuo labiau didėja jų paklausa būtent šiame vaidmenyje. Galiausiai jos konverguoja į keletą arba į vieną gėrybę (istoriškai – į auksą ir sidabrą), o jų vertė transformuojasi nuo pirminės vartojamosios vertės prie beveik grynai mainomosios vertės. „Ekonominis interesas [...] be jokio susitarimo, be jokios įstatymo prievartos, net be jokio dėmesio visuomeniniam interesui, skatina žmones keisti savo prekes į labiau likvidžias, net jeigu jos nėra jiems reikalingos tiesioginėms vartojimo reikmėms tenkinti“²¹. Taip atsiranda pinigai, visuotinis mainų tarpininkas, esmingai lengvinantis visų rinkos dalyvių gyvenimą ir kartu skatinantis didesnę ir produktyvesnę darbo pasidalijimą.

Pasak Miseso, pinigai ne tik gali atsirasti Mengerio aprašytu būdu – jie *negali* atsirasti kitaip. Pinigų mainomoji vertė yra grindžiama genetinė jų sąsaja su prekiu ir galiausiai su vartojamąja verte natūriniuose mainuose. Jokiais egzogeniniais valios aktais ar dekretais neįmanoma suteikti pinigų prasmę ir vaidmenį daiktams, neturintiems genetinio ryšio su prekiu verte. Procesas vyksta individualios naudos maksimizavimo pagrindu, o pati institucija klostosi spontaniškai, be agento, kuris veiktų visuomeninio naudingumo tikslu. Svarbu suprasti, jog Mengerio argumentacija yra iš esmės loginė ir tik iliustratyvumo dėlei įvelkama į istorinio pasakojimo apie pinigų drabužį. Panašų argumentą Mengeris naudojo prieš kitas voliuntaristines socialinių institucijų kilmės doktrinas; šaržuotu jų pavyzdžiu gali būti idėja, kad kalba atsirado dėl visuomeninio *susitarimo*.

„GRYNOJI PASIRINKIMO LOGIKA“

Prakseologinio ir gamtamokslinio aiškinimo modeliai tam tikra prasme yra atvirkštiniai. Aiškindamas reiškinių gamtamokslininkas remiasi stebėjimo faktais ir jų pagrindu hipotetiškai formuluoja dėsningumus – bendrus teiginius, kuriuos patvirtina arba paneigia nauji stebėjimo faktai. Prakseologas, priešingai, pradeda nuo bendrų principų – telkdamas dėmesį į veiksmo pasirinkimo logiką – ir po to eina prie matomo žmonių elgesio interpretacijos. Pasak Murray'aus Rothbardo, „Mes nežinome ir galbūt niekada tikrai nežinosime galutinės lygties, kuri paaiškintų visus elektromagnetinius bei gravitacinius reiškinius, tačiau mes žinome, kad žmonės veikia siekdami tikslų. Ir šio žinojimo pakanka visai ekonomikos teorijai išrutulioti.“²² Panašią mintį kelia Lordas Robbinsas: „Neįmanoma suprasti pasirinkimo, priemonių ir tikslų santykio – pamatinių mūsų mokslo sąvokų – išorinių faktų stebėjimo pagrindu. [...] Ekonomikoje [...] svarbiausių apibendrinimų galutiniai dedamieji mums pažįstami tiesiogiai. Gamtos moksluose jie žinomi tik išvestiniu būdu.“²³ Būdami veikiančios būtybės, praktiškai jau visada žinome, ką reiškia veikti, rinktis, rikiuoti tikslus ir priemones pagal jų svarbą ir t. t. Kitaip sakant, šias žinias turime *a priori* ir būtent jų pagrindu suvokiame empirinę veiksmo realybę.

Pasak Miseso, visi žmogiškosios veiklos teorinio supratimo elementai yra implikuoti veiksmo kategorijoje ir gali būti eksplikuoti analizuojant jos turinį: „Prakseologijos išeities taškas – tai ne aksiomų bei procedūros metodų pasirinkimas, o veiksmo esmės refleksyvi

analizė.“²⁴ Šią mintį panašiai formuluoja Hayekas: „iš savo pačių sąmonės pažinimo galime „aprioriniu“, „dedukciniu“ arba „analitiniu“ būdu gauti (bent jau iš principo) *išsamią* visų galimų tikslingo elgesio formų klasifikaciją.“²⁵ Siekiamą šios analizės rezultatą jis vadina „grynąja pasirinkimo logika“. Analizė atskleidžia apriorinę praktinio racionalumo struktūrą, eksplikuoja tai, ką implicitiškai, neartikuliuotu pavidalu, jau žinome operuodami veiksmo sąvoka. Pradinę tiesą – kad žmogus yra veikianti būtybė, kad jis nėra tik „veiksnių“ pastumdėlis – eksplikuoja tokie jos vediniai: veikdamas individas siekia savo padėtį gerinti; veiksmas visada išreiškia pasirinkimą; pirmiausia tenkinami svarbiausi tikslai; tam naudojamos mažiausiai branginamos priemonės; kiekvienas veiksmas kainuoja ir toji kaina yra nepasirinkti alternatyvūs tikslai; laukiamas veiksmo rezultatas yra padėties pagerėjimas („pelnas“), nors realus rezultatas gali būti jos pablogėjimas („nuostolis“); kiekvienu veiksmu individas siekia „pelno“ – kad rezultato vertė būtų didesnė už sunaudotų priemonių vertę. Padėties gerinimo siekis arba „naudos maksimizavimas“ šia abstrakčia prasme apibūdina visą žmogiškąją veiklą.

Padėties gerinimas ir naudos maksimizavimas, apie kurį čia kalbama, suprantamas formalia prasme, neapribojant jo specifiniu tikslu. Veikiantis individas gali būti egoistas arba altruistas, hedonistas arba asketas; hedonistui gerovė gali reikšti kūno malonumą; religingam žmogui ji gali reikšti dvasios ramybę. Visais atvejais formaliai kalba-

ma apie *gerovės* siekį. Tokiu būdu prakseologija savotiškai „ekonomizuoja“ visą žmogiškąją veiklą. Disponuodamas visada ribotais ištekliais – galiausiai ribota savo gyvenimo trukme – kiekvienas žmogus neišvengiamai turi sverti visų savo tikslų santykinę svarbą, rinktis, teikti pirmenybę vieniems tikslams išsižadėdamas kitų. Pati gyvenimo tąsa yra jo pasirinkimas. Kiekvienas pasirinkimas kainuoja, ir toji kaina yra nepasirinktos ir prarastos veiksmo alternatyvos.

Įprastas „ekonominių“ ir „neekonominių“ gėrybių skyrimas neturi realaus pagrindo. Prakseologui nėra jokių specifinių „ekonominių“ tikslų: yra tik įvairūs tikslai, besivaržantys dėl turimų priemonių. Nėra takoskyros tarp dvasinių siekių ir materialių tikslų – smuikavimas ne mažiau nei lauko arimas yra ekonominė veikla jau vien todėl, kad atitraukia individo išteklius (energiją, laiką), kurie gali būti naudojami kitaip. Kiekviena veikla turi ekonominį aspektą. Robbinsas taip formuluoja šią mintį: „Nėra jokių ekonominių tikslų. Yra tik ekonomiškai ir neekonomiškai būdai esamiems tikslams pasiekti.“²⁶ Šis ekonominis bet kokios veiklos aspektas yra ne kas kita, kaip praktinio racionalumo aspektas. Praktinis protas reikalingas tam, kad veikla būtų ekonomiškai pagrįsta – kad pasirenkamų alternatyvų vertė būtų ne mažesnė už nepasirinktų alternatyvų vertę. „Visa racionali veikla yra ekonominė. Visa ekonominė veikla yra racionali.“²⁷ Šiuo požiūriu maksimizavimas nėra tik „ekonominės“ veiklos principas – jis yra bet kokios veiklos principas.

Kita vertus, prakseologija sužmogina ir sukilnina ekonomiką, „nykuji mokslą“. „Prakseologinė tikrovė – tai ne fizi-

nė visata, o sąmoningas žmogaus atsakas į esamą šios visatos padėtį. Ekonomika kalba ne apie daiktus ar apčiuopiamus materialius objektus; ji kalba apie žmones, jų siekius ir veiksmus. Gėrybės, prekės, turtas [...] nėra gamtos elementai, jie yra žmogiškosios prasmės ir veiklos elementai. Kas nori juos suprasti, tas turi žvelgti ne į išorinį pasaulį; jis turi jų ieškoti veikiančių žmonių siekiuose“²⁸. Daiktų vertė yra jų vertė veikiančiam žmogui. Ji nėra fizinis ar materialus reiškinys, kuris galėtų būti identifikuotas atsietai nuo individų siekių ir įsitikinimų. Klasikinės ekonominės teorijos klaida buvo ne pati prielaida, kad žmogus maksimizuoja savo naudą, o nepagrįstas tos prielaidos susiaurinimas – esą *homo oeconomicus* egoistiškai vaikosi materialių gėrybių nepaisydamas dvasinių dalykų. Būtent šis maksimizavimo idėjos vulgarizavimas pelnė ekonomikai „nykaus mokslo“ epiteta. Tačiau pats šis aukštesnių ir žemesnių, dvasinių ir materialių dalykų skyrimas tėra klasikinės teorijos klaida. Net geisdamas materialių daiktų žmogus geidžia ne pačių daiktų, bet tos vertės arba naudos, kurią tie daiktai jam teikia. Nauda, turtas, gėrybės nėra patys daiktai, bet toji *svarba, reikšmė*, kurią jiems priskiria veikiantis žmogaus. Šia prasme visos gėrybės yra dvasinės. Be to, tikslų tenkinimo priemonės – gėrybės, ištekliai – nėra vieną kartą ir visiems laikams objektyviai duotas faktas. Daiktai įgyja gėrybių prasmę tik individo tikslų ir siekių kontekste. To paties daikto vertė gali siekti maksimumą (daiktas gali būti neįkainojamas), smukti iki minimumo (dėl jo gali būti neverta pasilenkti) arba tapti neigiama (daiktas gali tapti blogybe, šlamštu). Vertė gali keistis nepriklausomai

mai nuo objektyvių fizinių gėrybės savybių. Gurkšnis vandens ištroškusiam dykumoje turi priešingą vertę nei gurkšnis vandens besimaudančiam jūroje. Manyti, jog gėrybės vertė yra objektyvi savybė greta jos fizinių savybių, reiškia būti „fizikalistinio paklydimo“ auka²⁹.

Prakseologijos aksioma ir jos vediniai vienodai galioja žemiems ir aukštiesiems, materialistiniams ir idealistiniams žmonių siekiams. Rinkdamasis veiksmą individas pasveria visus savo tikslus jų svarbos jam požiūriu, ir tik nuo jo vertybių hierarchijos priklauso tai, kuriems iš jų jis teikia pirmenybę. Egoizmo ir altruizmo priešprieša neturi esminės reikšmės: ir egoistas, ir altruistas yra „savanaudžiai“ ta prasme, kad abu siekia realizuoti *savo* tikslus. Kiekvienas individas veikia *savo* tikslų, vertinimų ir įsitikinimų pagrindu – net rūpindamasis kitų tikslais šį rūpestį jis turi kaip *savo* tikslą. Veiksmo ištakų subjektyvumas yra objektyvus faktas, į kurį turi atsižvelgti kiekviena į objektyvumą pretenduojanti veiksmo teorija. Prakseologija eksplikuoja formalią veiksmo logiką, kad ir kokia būtų jo motyvacija. Ji neužsiima žmonių preferencijų vertinimu, palikdama šią užduotį etikai ir kitoms normatyvinėms disciplinoms: „Prakseologijai [...] svarbu ne tai, ką žmogus privalo daryti, o tai, ką jis daro“³⁰.

Nors individo preferencijos ir vertybės nėra empiriškai stebimas dalykas, jos yra logiškai susijusios su veiksmu, matomu dalyku. *Matydami*, jog žmogus veikia tam tikru būdu, darome *išvadą*, jog taip veikdamas jis tenkina savo preferencijas. Suvokdami elgesį kaip veiksmą jį visada suvokiame kaip preferencijos tenkinimą, kaip maksimizavimą, kaip individo pastangą gerinti savo padėtį. Nors

joks konkretus veiksmas neatskleidžia visos individo preferencijų skalės, visos jo tikslų hierarchijos, kiekvienas toks veiksmas atskleidžia konkrečią individo preferenciją. Stebėdami, kad žmogus renkasi situaciją A, kai jis galėjo likti situacijoje B, sakome, kad jo padėtis situacijoje A yra geresnė, nes tai byloja jo paties veiksmai. Kai žmogus išleidžia 10 litų knygai, galime daryti išvadą, kad įsigytą knygą jis vertina labiau už kitą gėrybę, kurią būtų galėjęs už tuos pinigus įsigyti ir kad šiuo veiksmu jis savo padėtį pagerina. Lygiai taip pat tas žmogus, kuris jam tą knygą perleidžia, šiuo savo veiksmu demonstruoja, jog įgytus pinigus vertina labiau už atiduotą knygą ir juos įgydamas savo padėtį pagerina. „Vertė nėra daiktuose. Ji yra mumyse; ji yra tas būdas, kuriuo individas reaguoja į savo aplinkos sąlygas. [...] Vertė taip pat nėra žodžiuose ar doktrinos. Ją atspindi žmogaus elgesys. Svarbu ne tai, ką žmogus ar žmonių grupė kalba apie vertę, bet tai, kaip jie veikia“³¹.

Ne tik vartojamoji, bet ir mainomoji daikto vertė, arba rinkos kaina, galiausiai yra subjektyvi. Mainomoji daikto vertė yra tiesiog tai, ką kiti (pardavėjo įsitikinimu) yra pasiruošę už ją atiduoti: „kainas galiausiai lemia visų rinkos visuomenės narių subjektyvūs vertinimai.“³² Mainuose kiekvienas įvertina tai, ką atiduoda, palyginti su tuo, ką gauna. Ir jeigu mainai įvyksta, tai tik todėl, kad kiekvienas jų dalyvis teikia didesnę vertę tam, ką gauna, nei tam, ką atiduoda. Lygiaverčių mainų negali būti. Atiduodamas knygą už 10 litų pardavėjas demonstruoja, jog jis ją vertina mažiau nei 10 litų. Pirkėjas, duodamas už ją 10 litų, parodo, jog jis ją vertina daugiau nei 10

litų. Tačiau tai nereiškia, jog tos knygos *objektyvi* vertė yra 10 litų, nes pirkėjui ta knyga gali būti neįkainojamas turtas, pardavėjui – makulatūra. Daikto rinkos kainos tapatinimas su išmatuojamais arba apskaičiuojamais fiziniiais dydžiais – su jo gamybai sunaudotų materialių iš-

teklių kiekiu arba su jam sugaišto darbo laiko trukme – veda ne tik į teorijos paradoksus, bet ir į praktikos negandas. Aiškiausiai tai liudija socialinių inžinierių pastangos diegti į gyvenimą „darbinės vertės“ teoriją jungtyje su marksistine „darbo išnaudojimo“ doktrina.

TAIKOMOJI PRAKSEOLOGIJA

Kad ir kokių turinių užpildomos formalios veiksmo kategorijos, kiekvienam veiksmui galioja maksimizacijos principas bei jo loginiai vediniai. Tas principas nėra hipotezė, kurią galėtų falsifikuoti žmonių elgsenos faktai. Tam tikrą elgseną suvokiame kaip veiksmą, tik jeigu galime prasmingai ją interpretuoti prakseologinėmis kategorijomis. Kitaip nei gamtos mokslai, kurie savo hipotezes konstruoja empirinių faktų pagrindu, prakseologinė analizė pačius faktus – žmogiškojo veiksmo realybę – gali suvokti ir identifikuoti tik maksimizacijos principo pagrindu, t. y. priskirdama aiškinimo subjektams gebėjimą vertinti, rinktis ir veikti. Atliekant konkrečią analizę ir mėginant suprasti bei numatyti empirinėje situacijoje veikiančių individų elgesį, formalūs aprioriniai prakseologijos teiginiai („grynoji pasirinkimo logika“) turi būti papildyti empirinėmis žiniomis apie tai, kas ir ką renkasi, kokia eiliškumo tvarka rikiuojami tikslai, kokomis priemonėmis disponuojama, kaip tos priemonės vertinamos ir atsirenkamos. Kitaip sakant, principus taikant turi būti pasitelkiama konkrečios situacijos *interpretacija* – sudėtingoje ir painioje empirinėje žmogiškosios veiklos realybėje reikia identifikuoti veiksmų subjektus, jų preferencijas, jų disponuojamas priemones, jų su-

bjektyviai suvokiamos padėties kaitos ypatybes. Šias empirines sąlygas identifikavus ir tarus, kad jos nesikeičia (*ceteris paribus*), prakseologo išvados apie individų veiksmus ir situacijos kaitos padarinius galioja aprioriškai, nes yra išvedamos iš aprioriškai galiojančių prielaidų.

Vienas šios logikos taikymo pavyzdys – tai jau aptartas Mengerio pinigų atsiradimo paaiškinimas. Kitas, paprastesnis pavyzdys. Kai ekonomistas prognozuoja, jog didėjanti sviesto kaina sumažins jo paklausą, jis kelia ne empirinę hipotezę, paremtą ankstesniais stebėjimų duomenimis, o teikia aprioriškai galiojančio principo vedinį: kai kuriems iš buvusių sviesto pirkėjų (ribiniams pirkėjams) sviestas taps per brangus, kad galėtų jį pirkti tais pačiais kiekiais, nes kai kurios svarbesnės jų reikmės tokiu atveju liktų nepatenkintos; maksimizuodami savo gerovę jie pirsks mažiau sviesto; tad bendra sviesto paklausa neišvengiamai sumažės.

Tačiau tarkime, jog prognozė nepasitvirtina: sviesto kaina padidėja, bet jo paklausa nesumažėja. Ar tai reiškia, jog teorema apie kainos ir paklausos santykį bei maksimizacijos prielaida, iš kurių prognozė dedukuojama, susiduria su prieštaraujančiais faktais ir turi būti peržiūrėta arba atmesta? Jokiu būdu. Tai

gali reikšti tik tai, jog pakito kai kurios sąlygos: pavyzdžiui, sumažėjo iki tol buvusi margarino pasiūla arba sviestui atsirado nauja paklausa ir pan. Kitaip sakant, nepavykusios prognozės atveju atmetamos ne prakseologijos aksiomos ir teoremos, o peržiūrimos faktinės aplinkybės. Supratus logiką, pagal kurią didėjant prekės kainai mažėja jos paklausa, galima suprasti, jog ši teorema galioja visuotinai bet kurios gėrybės atžvilgiu. Tariamai jos negaliojimo atvejai liudija tik konkrečios situacijos suvokimo spragas arba klaidas.

Remiantis šia teorema taip pat galima suprasti, pavyzdžiui, kodėl nustačius privalomą darbo atlyginimo minimumą atsiras daugiau bedarbių. Juk nustačius tokį minimumą visi tie, kurių paslaugų vertė rinkoje neprilygsta minimumui – mažiausiai apmokami darbininkai – neteks galimybės parduoti savo darbo paslaugas. Kitaip sakant, kai kurie iš tų, kurie anksčiau galėjo būti darbdavių pelningai įdarbinti, jau negalės būti jų įdar-

binti ir taps „pertekliniais žmonėmis“. Nedarbo padidėjimą sukels ne rinka su jos kainomis, o politinis manipuliavimas kainomis, kad ir kokiais gerais norais vykdomas. Ši išvada išplaukia iš bendros tiesos, jog prekės ar paslaugos kainai viršijant jos rinkos kainą atsiranda jos perteklius. Perteklius, kaip ir stygius, visada yra tik kainos klausimas: perteklių sukelia per aukšta, stygių per žema kaina, palyginti su rinkos kaina. Įspūdingiausias manipuliavimo rinkos kainomis pavyzdys – tai pasikartojančios ekonominės krizės. Nuo Amerikos Didžiosios krizės laikų ekonomistai prakseologai dėl ekonomikos kilimo ir smukimo ciklą kaltina bankinę dalinio rezervo sistemą – sistemą, kuri politikams leidžia, ekonomikos skatinimo dingstimi, dirbtinai piginti kreditą, sukeliantį didėjančių investicijų iliuziją. Šią periodiškai sukeliama iliuziją periodiškai išsklaido investicinių kortų namelių griūtys³³. Prakseologinės realybės nepaisymas niekada nelieka nenubaustas.

BAIGIAMOSIOS PASTABOS

Aptarėme svarbesnius prakseologijos bruožus bei jos panaudojimo aiškinamaisiais ir kritiniais tikslais galimybes. Pabaigai atkreipkime dėmesį į kai kuriuos probleminius jos aspektus. Pirmiausia reikia pašalinti vieną painiavą. Subjektyvistinė vertės teorija kartais vaizduojama kaip *carte blanche* vertybiniam reliatyvizmui. Tačiau pati savaime prakseologija neduoda pagrindo tokiam jos panaudojimui. Subjektyvumo tezė išreiškia ne abejonę vertybinių (ar episteminių) įsitikinimų objektyvumu, o reikalavimą, kad teorijoje būtų atsižvelgiama į

žmonių faktinius įsitikinimus. Žmonių elgesys negali būti aiškinamas teoretikui ignoruojant tuos įsitikinimus ir remiantis tik savo paties įsitikinimais. Tokia nuostata reikštų gryną subjektyvizmą.

Tačiau klausimas dėl prakseologijos vaidmens sprendžiant normatyvines (vertybines) problemas vis dėlto išlieka. Prakseologija teikiama kaip vertybiškai neutrali, netgi kaip vertybiškai „raji“ teorija: ji gali tirti ir altruizmo, ir plėšikavimo ekonomiką; gali nagrinėti ir maksimizavimą taikioje rinkoje, ir maksimizavimą mūšio lauke. Tačiau nagrinėda-

ma, pavyzdžiui, rinkos santykius, ji postuluoja, kad jie vyksta savanoriškų mainų (kontrakto) pagrindu, kad prievarta ir apgaulė draudžiama, kad nuosavybė perleidžiama tik savininko sutikimu. Be šio moralinio postulato beveik visi tarpasmeniniai santykiai trivieniai taptų abipusės naudos santykiais. Net į pavergtojo pasidavimą pavergėjui galima būtų žvelgti kaip į pavergtojo naudos maksimizavimą, jeigu savo gyvybę nelaisvėje jis vertina labiau už mirtį laisvėje. Beprasmiška būtų kalbėti apie pažeistą teisę į laisvę ten, kur, anot Hobbeso, „kiekvienas žmogus turi teisę į kiekvieną dalyką, netgi į kito žmogaus kūną“³⁴.

Misesui prakseologija yra *wertfrei* ir nenubrėžia jokių ribų individų siekiams: ji „yra visiškai neutrali visų vertybinių sprendinių atžvilgiu ir visada kalba tik apie priemones ir niekada apie galuti-

nių tikslų pasirinkimą.“³⁵ Tad atrodo, jog normatyvines (moralines) prielaidas prakseologas gali grįsti tik instrumentiniu ir utilitariniu būdu. Ir išties, Misesas tiesiog apeliuoja į faktą, kad absoliuti dauguma žmonių siekia materialios gerovės ir kad būtent rinka su jos moralės normomis geriausiai pasitar nauja šiam siekiui. Tačiau tikinimas, jog visi materialiai išlošia paisydami moralės normų, net ir būdamas teisingas, yra visiškai bejėgis prieš argumentą, jog tų normų nepaisydamas atskiras individas gali išlošti daugiau („kalinio dilema“). Palikdamas galutinius tikslus už racionalumo ribų Misesas faktiškai užima tą vertybinio reliatyvizmo poziciją, kurią Maxas Weberis išgarsino teze apie „faktų ir vertybių dichotomiją“. Laimei, šiuo požiūriu Misesas turi oponentų net tarp savo sekėjų.

Literatūra ir nuorodos

¹ Friedrich Hayek. *The Counter-Revolution of Science*. Indianapolis: Liberty Press, 1979 [1952], 21.

² Pierre Manent. *Žmogaus miestas*. Iš prancūzų k. vertė P. Račius. Vilnius: Margi raštai, 2005, 9.

³ Ten pat, p. 79–80.

⁴ Mokyklos filosofinių ištakų analizę pateikia Raimondo Cubeddu: *The Political Philosophy of the Austrian School: C. Menger, L. Mises, F. Hayek*. London and New York: Routledge, 1993.

⁵ Ekonomika siauresne prasme yra traktuojama kaip prakseologijos padalinys, teikiantis „analizę veiksnių, kurie atliekami piniginio išskaičiavimo pagrindu“. Žr. Ludwig Mises. *Human Action: A Treatise on Economics*, 3rd rev. ed. Chicago: Contemporary Books, Inc., 1966 [1949], 234.

⁶ Carl Menger. *Investigations into the Methods of the Social Sciences. With Special Reference to Economics*. New York and London: University Press, 1985, 142. Šį principą Mengeris kėlė kritikuodamas vokiečių „istorinės“ mokyklos ekonomistus, neigusius ekonomikos kaip teorinės disciplinos galimybę. Mengerį ir jo mo-

kinius atsikirsdami jie pravardžiuoja „austrų ekonomistais“. Ši pravardė įsitvirtino kaip mokyklos vardas.

⁷ Jon Elster. *Socialinių mokslų elementai*. Iš anglų k. vertė A. Mardosaitė. Vilnius: Vaga, 2000, 17.

⁸ Robert Nozick. *Austrian methodology // Synthese* 36, 1977, 353–354.

⁹ Ludwig von Mises. *The Ultimate Foundation of Economic Science: An Essay on Method*. Princeton: D. Van Nostrand, 1962, 80.

¹⁰ Ten pat, p. 42.

¹¹ Ludwig von Mises. *Human Action*. Chicago: Contemporary Books, 1963, p. 72 ir toliau.

¹² Ludwig von Mises. *Theory and History*. Alabama: Ludwig von Mises Institute, 1985, 4.

¹³ Žinoma, ši alternatyva įvairiais jos aspektais buvo suvokiama nuo Platono ir Demokrito laikų. Bene artimiausi austrų metodologinei pozicijai Miseso laikais buvo Benedetto Croce ir R.G. Collingwoodas.

¹⁴ Ludwig von Mises. *Human Action*. Chicago: Contemporary Books, 1963, 25.

- ¹⁵ Friederich A. Hayek. *Individualizmas ir ekonominė tvarka*. Iš anglų k. vertė A. Degutis. Vilnius: Eugrimas, 2002, 69.
- ¹⁶ Ludwig von Mises. *Human Action*. Chicago: Contemporary Books, 1963, 22.
- ¹⁷ Ten pat, p. 42–43.
- ¹⁸ Friedrich Hayek. *The Counter-Revolution of Science*. Indianapolis: Liberty Press, 1979 [1952], 92.
- ¹⁹ Carl Menger. *Principles of Economics*. New York and London: University Press, 1981 [1871], ch. VIII.
- ²⁰ Ludwig von Mises. *Human Action*. Chicago: Contemporary Books, 1963, 405.
- ²¹ Carl Menger. *Investigations into the Methods of the Social Sciences. With Special Reference to Economics*. New York and London: University Press, 1985, 154.
- ²² Murray Rothbard. Individualism and the Philosophy of the Social Sciences // Richard M. Ebeling, ed., *Austrian Economics: A Reader*. – Hillsdale: Hillsdale College Press, 1991, 60.
- ²³ Lord Robbins. *The Nature and Significance of Economic Science*. New York: University Press, 1984, 89–90, 105.
- ²⁴ Ludwig von Mises. Chicago: Contemporary Books, 1963, 39.
- ²⁵ Friederich A. Hayek. *Individualizmas ir ekonominė tvarka*. Iš anglų k. vertė A. Degutis. Vilnius: Eugrimas, 2002, 71.
- ²⁶ Lord Robbins. *The Nature and Significance of Economic Science*. New York: University Press, 1984, 145.
- ²⁷ Ludwig von Mises. *Socialism: An Economic and Sociological Analysis*. Indianapolis: Liberty Classics, 1981, 97.
- ²⁸ Ludwig von Mises. *Human Action: A Treatise on Economics*, 3rd rev. ed. Chicago: Contemporary Books, Inc., 1966 [1949], 92.
- ²⁹ Žr. Thomas Sowell. *Knowledge and Decisions*. Basic Books, Inc., New York, 1980, 67.
- ³⁰ Ludwig von Mises. *Human Action: A Treatise on Economics*, 3rd rev. ed. Chicago: Contemporary Books, Inc., 1966 [1949], 96.
- ³¹ Ten pat, p. 98.
- ³² Ten pat, p. 333.
- ³³ Būtent už darbus šioje srityje Hayekas 1974 m. pelnė Nobelio premiją. Dabartinės krizės prakseologinę analizę populiariai dėsto Thomas Woods: *Meltdown*. Regnery Publishing, Washington, D.C., 2009.
- ³⁴ Thomas Hobbes. *Leviatanas*. Iš anglų k. vertė K. Rastenis. Vilnius: Pradai, 1999, 142.
- ³⁵ Ludwig von Mises. *Human Action: A Treatise on Economics*, 3rd rev. ed. Chicago: Contemporary Books, Inc., 1966 [1949], 885.